

Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çerçevesinde Avrupamerkezci Tarih Anlayışının Temelleri*

Doğan Özlem**

Öz: Platoncu evrenselcilik doğrultusunda kendilerini “evrenselin bilgisi”ni ortaya koymakla yükümlü gören Batı felsefesi ve modern Batı bilimi için tekilci mantık, Batı’nın evrenselci ve çelişmezlik ilkesine dayalı karşıtlık mantığına tamamen yabancı bir mantık, bir paradoks mantığıdır. Batı’nın, bu mantığı, kendi mantığı açısından değerlendirmesi anlaşılır bir şeydir; fakat bu değerlendirmenin pejoratif anlamda bir yargılamaya dönüşmesi, Batı’nın bu kültürleri kendi kültürüne göre aşağı basamaklara yerleştirmesi, tamamen tek yanlı ve tarafgirâne bir Batımerkezliğin sonucudur. Bu makalede, ilkin Yeni Çağ felsefesinin bir ürünü olarak doğan modern bilimin Descartesçi bilgi kuramına dayanan felsefi kökenleri incelenmektedir. Ardından modern bilimin epistemolojik yönden çok daha temelli bir şekilde kurumsallaştırılmasını gerçekleştiren ve temellerini modern bilime dayandırmak isteyen bir politika öğretisi geliştirmiş olmasıyla temayüz eden bir felsefi akım olarak pozitivizm ele alınmaktadır. Filozofları, bilgi sorununu metafiziksel, teolojik ve etik tasarımlara başvurmadan ele almaya zorlayan modern bilgi kuramına, Hume ve Kant tarafından yöneltilen eleştirilere değinilmekte, ardından başta modern fizik olmak üzere doğa bilimlerinde meydana gelen gelişmelerin tartışmanın seyirine etkisi ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede “pozitif toplum” a ulaşmada kullanılan anlamlar ve değerler sisteminin en önemli halkalarından biri olan “evrensellik” argümanı, evrenselcilik-tekilcilik tartışması ekseninde ve evrenselcilik eleştirileri göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupamerkezlik, Bilim, Pozitivizm, Evrensellik, Tekilcilik, Doğa Bilimleri, Modern Bilim.

Abstract: Western philosophy and modern Western science regard themselves obliged to produce the knowledge of the universal in accordance with Platonian universalism. Therefore, singularist logic is paradoxical, completely remote from universalism and the principle of non-contradiction based on dialectical logic. That the West should evaluate singularist logic from its own viewpoint is understandable, however transforming this evaluation into a pejorative assessment and regarding cultures of the “Far East” and ancient Mediterranean-Mesopotamia as inferior to its own is a result of a definite unilateral and partial Eurocentrism. In this article, firstly, the Cartesian epistemology based on the philosophical roots of modern science born as a product of 17th century philosophy is analyzed. Secondly, positivism is discussed as a philosophical movement, which helped realize the institutionalization of modern science being grounded more heavily upon an epistemological perspective, and came to the fore supporting the development of a political doctrine based upon modern science. The critiques by Hume and Kant aimed at modern epistemology for obliging philosophers addressing the question of knowledge without consulting metaphysical, theological and ethical patterns are referred to, and the effects of the developments occurring in the physical sciences, especially modern physics, on this debate are presented. In this context, the “universality” argument, which is one of links in the system of values and meanings used to reach a “positive society”, is assessed on the axis of the universalism-singularism debate and by taking into account universalist critiques.

Keywords: Eurocentrism, Science, Positivism, Universalism, Particularism, Natural Sciences, Modern Science.

* Bu makalenin inşasında yardımcılığı üstlenen Yıldız Teknik Üniversitesi’nden İnsan ve Toplum Bilimleri Yüksek Lisans öğrencisi Bakı Enis Balakbabalar’a teşekkürlerimi sunarım.

** Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

İletişim: dozlem@yeditepe.edu.tr. Adres: Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, 26 Ağustos Yerleşimi, Kayışdağı Cad. 34755 Kayışdağı, İstanbul.

Atf©: Özlem, D. (2013). Batılı bilgi, pozitivizm ve felsefe çerçevesinde Avrupamerkezci tarih anlayışının temelleri. *İnsan & Toplum*, 3(6), 7-24.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0081>

Tarihin, yasaları olmaz. Tarihi, doğa gibi yasalı bir düzen olarak göremezsiniz. Tarihte doğada bulunduğu inanan türden yasalar olduğunu söylerseniz kendi inisiyatifi ile ekonomik, ahlaksal, ideolojik, siyasal değerleri, normları ve tercihleri ile eyleyen ve biz-zat bu eylemleri ile tarihi yapan insanı tarihten atarsınız; bu arada tabii tarihin kendisini de. Tarih, tarih olmaktan çıkar; insanın aktif değil pasif olduğu bir doğal sürece indirgenmiş olur. Bu yüzden tarihte “nedenler”den çok, insan kaynaklı “motifler”den söz edilir. Tarihçilikte önemli olan her tarihsel çağı, her tarihsel topluluğu (bu bir ulus, bir kültür çevresi, bir din topluluğu, belli bir anlayış etrafında birleşmiş sanatçı ve fikir insanları toplulukları, bir küçük klan, bir aşiret vd. olabilir) kendi tekliği ve tarihselliği ile ele almaktır.

“Modern Bilim” ve “Pozitivizm” Üstüne

“Bilim” terimine düşünce tarihinin pek erken dönemlerinden beri rastlanmakla birlikte, bu terim 16. ve özellikle 17. yüzyıllardan bu yana yeni ve özel bir anlam içeriğiyle kullanılmakta ve bunu belirgin kılmak amacıyla “modern bilim” terimine başvurulmaktadır. Modern bilim, Batı felsefesine Greklerden beri damgasını vurmuş olan evrenselci anlayışın, Yeni Çağ felsefesine özgü bir ürünü olmuştur. *Öyle ki bilim F. Bacon’dan beri olgulardan belirli yöntemlerle yasalara ve kuramlara ulaşmaya ve denetlenebilir bilgi üretmeye çalışan, evrenselci/açıklamacı bilgi faaliyeti olarak tanımlanmıştır.* Bu tanıma uygun olarak Bacon’ın “*scientia nuovo*” (yeni bilim) veya “*doctrina positiva*” (pozitif bilim) adlarını verdiği modern bilimin ve bağlı olarak bilimsel bilginin nitelikleri, sadece epistemolojik yönden belirlenmekle kalmamış, buna koşut olarak ve hatta bundan daha da vurgulu bir şekilde bilimsel bilginin ahlaksal/toplumsal açıdan değer yargılarından bağımsızlığı, nötralitesi üzerinde durulmuştur.

“Pozitivizm”, 16. yüzyılda ortaya çıkan ve 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi içerisinde tam bir yaygınlık ve popülerite kazanan “modern bilim”in, a) epistemolojik yönden çok daha temelli bir şekilde kuramsallaştırılmasını gerçekleştirmiş olmasıyla, b) temellerini “modern bilim”e dayandırmak isteyen bir politika öğretisi geliştirmiş bulunmasıyla temayüz eden bir felsefe akımı olmuştur.

“Pozitivizm” terimi, Alman ve Fransız dillerinde birbirinden bağımsız olarak 1830’lu yıllarda ortaya çıkmıştır. Fransız pozitivizminin sloganı şu olmuştur: “Doğal olmayan karşısında doğal olana yönelmek, onun bilgisiyle yetinmek; despotik, köleci, özgürlük karşıtı, irrasyonel durum ve uygulamalar karşısında rasyonel olanın yanında olmak ve onu yaşama geçirmek.” Fransız pozitivizminin ilk temsilcisi Saint-Simon, 1829’da “eksaktlık” ve “pozitivizm” sözcüklerini bir arada kullanmış ve bunları “bilimsel yöntem”in göstergeleri saymıştır. Bilimsel yöntem, “olguların gözlem yoluyla belirlenmesi (eksaktlık) ve sistematizasyonu”dur.

Saint-Simon’un, pozitivizme giden yolu açtığı söylenebilir; fakat pozitivizmin esas kurucusu A. Comte olmuştur. Comte, felsefesini ve kendi verdiği adla “bilimsel dünya

görüşü”nü, eksakt doğa bilimlerinin sonuçlarını ve bu sonuçlardan hareketle elde edilen teknik-endüstriyel uygulamaları gözeterek geliştirmiş ve bizzat bu “bilimsel dünya görüşü”nü “pozitif felsefe” olarak adlandırmıştır. Comte’a göre insan soyunun entelektüel gelişim tarihi, “teolojik evre” ve “metafizik evre”den sonra deneysel bilimlerin ortaya koymuş oldukları bilme imkânları çerçevesinde artık son evresine, yani “pozitif evre”ye ulaşmıştır. *Başka bir deyişle, teoloji ve metafizik, “pozitif tin” çağında artık aşılmışlardır ve onların ancak ve sadece tarihsel değerleri vardır.* Buna bağlı olarak klasik epistemolojinin (ve genellikle felsefenin) yerini, artık bir “bilimler metodolojisi” almalıdır ve bu metodoloji zaten teknik-bilimsel ilerlemenin dayanağı hâline gelmiştir. Artık amaç, a) doğa bilimlerinin bir ansiklopedisini ortaya koymak, b) tüm toplumsal ilişkilerin “pozitif politika” yoluyla rasyonalizasyonunu gerçekleştirmektir. İşte bu “pozitif politika”ya dayanak olacak ve esasen doğa bilimleri örneğinde kurulacak olan bir “sosyal fizik”e veya “sosyoloji”ye ihtiyaç vardır. 1844’de yayımladığı *Pozitif Felsefe Dersleri*’nde Comte, “pozitif felsefe”nin ve “pozitivizm”in ana hatlarını şöyle sıralar:

1. Eksakt bilimsel analizin konusu olgulardır. Olguların ötesine geçilmeyecek, onların “özleri ve “ilk neden”leri araştırılmayacaktır. Çünkü bu “öz” ve “ilk neden”ler gözlenemezler; onlar, olgu ötesi ve fizik ötesi, yani metafizik karakterlidirler. Eksakt bilimsel analiz sadece ve sadece olgulardan hareketle doğa yasalarına ulaşacak ve olguların bu yasalara uygunluklarını gözetecek ve gösterecektir. Bu durumda metafiziğin sorunları anlamsız hâle gelir. Çünkü bu sorunlar, gözlem yoluyla çözüme kavuşturulması mümkün olmayan, görüntüsel ve sahte sorunlardır. Bunlar felsefenin gündeminden çıkarılmalı ve hatta metafizik tümüyle felsefeden elenmelidir.

2. Varlık ve insan bilinci arasında özdeşlik yoktur. Varlık-bilgi özdeşliği, metafiziğin ontolojinin özledikleri bu özdeşlik, insan için erişilmez bir şeydir. Bilgimiz varlığın, numenlerin değil, sadece fenomenlerin bilgisidir ve ilkece tamamlanmamış bilgi olarak kalır. Bu yüzden “yeni felsefe”nin, yani “pozitif felsefe”nin temel disiplini artık ontoloji ve metafizik olamaz, temel disiplin epistemolojidir.

3. Bir bilginin metafizik ve ontolojik yönden “doğruluk”unu (hakikat) göstermek mümkün değildir ve ayrıca önemli de değildir. Tersine, önemli olan, bilginin deneysel doğruluğu ve aynı anlama gelmek üzere eksaktlığıdır. Deneysel doğruluk veya eksaktlık ise ancak ve sadece öznelerarasılık (*intersübjektivite*) zemininde garanti edilen sistematik gözlemlerle temellenir. Deneyim materyalinin çok çeşitliliği ve rastlantısallığını aşmak ve çokluğu birliğe getirmek için artık metafiziğe başvurmak gerekmez. Metafiziğe özgü ve anlamı belirsiz “totalite” kavramı yerine, yöntemlerin öznel birliği konulmalıdır.

4. Bilim, kendisini gözlem ve deneyim düzleminde kalıp sadece betimlemeler yapmakla sınırlandıramaz, bunlarla yetinemez ve görevinin burada bittiğini söyleyemez. Çünkü bilgide eksaktlık, gözlem ve deneyimle başlar; fakat denetlenebilir gözlem sonuçlarının kuramsal düzeyde ve mantıksal bir bütünlük içinde birleştirilmesi gerekir.

5. Doğa yasalarına uygun bağıntılar hakkındaki bilgilerin bir araya toplanması, birleştirilmesi de yetmez; onlara, uygun bir açıklama da getirmek gerekir. Açıklama, ancak kuramsal yoldan ve yasalara dayalı olarak yapılabilir ve her açıklama aynı zamanda gelecekteki olayların aynı yasalara bağlı olarak aynı şekilde ortaya çıkacağı düşünülürken bir önceden bilme (*prognosis*) imkânı da sağlar.

6. Yasacı, açıklamacı ve prognostik (önceden bilmeci) görünümüyle bilim, insanın doğa ve toplum üzerinde teknik uygulamalar yoluyla tasarrufta bulunma ve doğaya hâkim olma yanında toplumu akılcı ilkelere göre düzenleme ve denetleme imkânını sınırsızca genişletir.

Bununla birlikte bilim (Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri*'nden sonra geliştirdiği görüşler doğrultusunda) bu tasarruf, düzenleme ve denetleme imkânını kendinden hareketle kullanamaz. Bilime yol gösterecek olan bir kılavuz, bir "anımlar ve değerler sistemi" gereklidir. Böyle bir sistem, yaşama pratiği göz önünde tutularak geliştirilmiş, tanırsız bir "pozitif din" olarak ortaya konulmalıdır. Amaç, bir "uluslararasılaşmış pozitivizm"e ve bir "pozitif toplum"a ulaşmaktır.

Yeni Çağ'da Doğa Bilimlerinin Gelişimine Bir Bakış

Bu "pozitif toplum"a ulaşmada kullanılananımlar ve değerler sisteminin en önemli halkalarından biri "evrensellik" argümanıdır. Bu çerçevede "science" karşılığı olarak modern "bilim" ve daha özel olarak "doğa bilimi" kavramı, aslında Yeni Çağ'ın bir ürünüdür. Modern "bilim" kavramıyla 16. yüzyıldan itibaren ve daha esaslı olarak 17. yüzyılda tanıştığımız bellidir. Fakat hemen belirtilmelidir ki evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşması, Yeni Çağ biliminin ortaya çıkmasıyla birlikte bu kez kendisini en belirgin şekilde bilim problematiği içinde gösterir. Evrenselci tavır, ezici bir üstünlük göstermesine rağmen tekilci tavır da asla tam bir sessizliğe bürünmemiştir.

Neden modern "bilim" Yeni Çağ'ın bir ürünüdür? Yeni Çağ, evrenselci bir bilimcilik (*scientificism*) anlayışının egemenliğine tanıklık eden bir çağdır. Bu çağa damgasını vuran slogan, "Bilmek, yapabilmektir." Dolayısıyla modern "bilim" de Yeni Çağ'ın doğaya ve sonradan insana ve topluma hâkim olma ideolojisi doğrultusunda ortaya çıkmış, bu doğrultuda işlevler yüklenmiştir. Yeni Çağ fiziği denince aklımıza hemen gelen Newton fiziği, bu yüzyıllar için "bilim"den anlaşılan şeyin somut örneğidir. Bilim, Yeni Çağ'ın yasacı, keşifçi, ilerlemeci tinine uygun bir doğrultuda, evrenselci anlayışa uygun bir bilim anlayışına göre yapılandırılmıştır.

Evrenselcilik (Tümelcilik)-Tekilcilik Tartışması ve Evrenselcilik Eleştirisi

Batı felsefesi ve modern Batı bilimi çok büyük ölçüde Platoncu evrenselcilik doğrultusunda kendilerini "evrenselin bilgisi"ni ortaya koymakla yükümlü görmüştür. Bu

evrenselci bakış açısı, her şeyi kuramsal bir düşünme etkinliği ile genel kavramlara dayanarak kavrama ve genel ilkelerle açıklama tutkusunu en belirleyici motif olmuştur. Daha sonra Hristiyan Batı'da da en belirleyici motifi bu olduğunu görüyoruz. Aslında evrenselciliği, evrensel-tekil ilişkisinde mantıksal önceliği ve epistemolojik belirleyiciliği -adı üstünde- "evrensel"e tanıyan Batı'ya (ve Batı'yla aynı kültürel coğrafyada yer alan İslam'a özgü bir zihniyet olarak görmek gerekir) karşılık Batılıların kendi coğrafi konumlarına göre "Uzak Doğu" diye adlandırdıkları kültürlerinin pek çoğunda ve antik Akdeniz-Mezopotamya kültürlerinde (Sümer'de, Babil'de, Asur'da, Filistin'de, Mısır'da, vd.) mantıksal ve epistemolojik öncelik "tekil"e verilmiştir. Bu kültürler mantıksal "evrensellik" fikrine tabii ki sahip olmakla birlikte, bunun sadece bir fikir olduğunu, onun -reel bir karşılığının- bulunmadığını gözleyerek bildiklerinden; her şeyi kendi tekiliğiyle kavramaya yönelik tekilci bir düşünme tarzı, bir tekilci mantık geliştirmişler, kendi kültürlerini bu tekilci mantık zeminine oturtmuşlardır. Yüzyıllar sonra Batılılar, bu kültürlerde "evrensellik" fikrine itibar edilmemesini, onlarda felsefe ve bilimin ortaya çıkmamasının nedeni olarak göstereceklerdir. *Oysa bu tekilci mantık, Batı'nın evrenselci ve çelişmezlik ilkesine dayalı karşılıklı mantığına tamamen yabancı bir mantık, bir paradoks mantığıdır ve bu kültürler, Batılıların anladığı anlamda bir "evrensel bilim" in olamayacağını en azından sezgisine sahiptirler. Batı'nın, bu mantığı, kendi mantığı açısından değerlendirmesi anlaşılır bir şeydir; fakat bu değerlendirmenin pejoratif anlamda bir yargılamaya dönüşmesi, Batılıların bu kültürleri kendi kültürüne göre aşağı basamaklara yerleştirmesi, tamamen tek yanlı ve tarafgirâne bir Batımerkezçiliğin sonucudur.* Bu kültürlerle özgü paradoks mantığında tekilerin homojen bir bütünü parçaları oldukları düşünülmez. "Homojen bütünlük" fikri, ancak evrenselci Batı mantığında yer alabilir ki Doğulu için böyle bir homojen bütünlük fikri, sadece bir fikirdir, bir realitesi yoktur. Tek bilme yolu, tekili başka tekil veya tekillerle ilişkilendirmektir. Her tekil başka tekillerle ilişkisi aracılığıyla bilinir. Tekili bir tümelin/evrenselin altına koyduğumuz takdirde *irreelliği* önceden kabul edilen böyle bir tümelden/evrenselden çıkarsama ile tekile gitmek mümkün olmaz. Bu denendiğinde ise ortaya Batı mantığındaki adıyla, bir "paradoks" çıkar. Ben de bu mantığa "paradoks mantığı" adını vermekle, biraz sonra gerekçesini belirteceğim üzere, Batı mantığı içinde bir adlandırma yapmış oluyorum.

Evrensel kavramını sahiplenenler ve evrenselciliği savunanlar, çoğunlukla rasyonalist ve idealist filozoflar ve felsefe okulları olmuştur. Onlar, evrenselci çok kaba olarak "evrenin bütününe yayılan, evrenin bütünü ve evrendeki her şey için geçerli olan, hiçbir istisna kabul etmeyen şey, yasa, ilke" anlamında kullanırlar. Ahlaksal, toplumsal alanda ise bir düşünce, doğruluğunu tüm insanların teslim etmesi anlamında evrenselci; başka bir ifadeyle tüm insanlığın kabul ettiği, onayladığı bir düşünce evrenselci. Evrenselcilik de özellikle ahlak, din, hukuk ve siyaset alanlarında evrenselin var veya gerçekleştirilebilir olduğuna, şu an gerçekleştirilmiş olmasa da gerçekleştirilmesi gerektiğine inananların tavrını adlandırır. Batı kültür tarihinde evrenselciliğin en etkili

olduğu alan ise teolojidir. Hristiyan teolojisine göre Tanrı, tüm insanlar için eşittir. Tanrı hiçbir ulus, ırk veya halkı, koruma ve inayet bakımından birbirinden ayırmaz. Tanrının iyiliği ve inyeti evrenselidir. Aslında şu hemen ifade edilmelidir ki Hristiyan teolojisine özgü bu evrenselcilik, Yeni Çağ'ın laik ve din dışı bir söylem içinde geliştirilmeye çalışılmış olan felsefe ve bilimi de örtük veya açık esinlendirmiş ve yönlendirmiştir.

Tekilci bir çıkış noktasına sahip olan tarihselci/hermeneutik felsefe içinden bakıldığında evrensellik fikrine ve evrenselciliğe karşı ayrıca şu saptamalarda bulunmak mümkündür:

Tüm insanların onayladığı bir geçerlilik, yani genelgeçerlik ölçütü bulmak ve buna bağlı olarak ahlaksal/toplumsal yaşamda evrensel ilke ve değerler konumlayıp bunları gerçekleştirmek, insanlık tarihine, kültür tarihine bakıldığında mümkün olmamıştır. Bazı evrenselciler, evrenselin şu ana kadar gerçekleşmemiş olmasının ileride gerçekleşmeyeceğinin kanıtı olamayacağını, onun ileride gerçekleşmesi yolunda çaba sarfetmenin bir ödev olduğunu düşünürler. *Oysa bana göre evrensel, düşüncede hep aranan, çoğu zaman da bulunduğu inanılan, ne var ki insanlık tarihinin hiçbir döneminde somut olarak gerçekleşmiş ve hayata geçmiş bir şey değildir.* Evrenselin "tüm insanlar için geçerli kabul edilen düşünce" diye biçimsel ve içerikten yoksun bir tanımı yapılabılır; fakat somut ve içeriksel olarak onun ne olduğu belirlenemez. Ben onun ileride belirlenebileceğine de inanmıyorum. Tuhaf, fakat gerçek olan şudur ki herhangi bir alanda evrenselin ne olduğuna tüm insanlar değil, farklı bireylerin ve farklı grupların değişik felsefeleri, dinleri, ahlak anlayışları, hukuk öğretileri, siyasal inanç ve ideolojileri karar vermekte ve böylece fiilen yaşanan şey, aynı alanla ilgili birden fazla evrensel ve evrenselcilik arasındaki rekabet ve hatta çatışma olmakta, fakat bu evrensellerden herhangi biri diğerlerini sahnedan silip tek başına ve herkes için geçerli olmayı sağlamamaktadır. Öyle ki evrenselin içerik olarak ne ifade ettiği hep tartışmalı ve çatışmalı olduğundan evrenselin evrensel bir tanımını yapmak bile imkânsızlaşmaktadır.

Evrensellik fikri, düşünen kafalar için her zaman çok cazip bir fikir olmuştur. Öyle ki düşünen kafaların büyük çoğunluğunun felsefe ve bilimde evrensele ulaşma çabası kadar ahlakta, hukukta ve siyasette de evrenseli toplum yaşamına sokma, evrensel kurallara göre düzenlenmiş bir toplumsal yaşam oluşturma girişiminden vazgeçmedikleri görülür. Bu girişim ilk bakışta çok saygıdeğer bir girişim izlenimi yaratabilir. Ne var ki bilgi alanında evrenseli arama serüveni kadar toplumsal/hukuksal/siyasal alana da evrenseli sokma çabaları, insanlık tarihi içinden bakıldığında doğruyu bulma aşkına ve tüm insanlığın yararı gözetilerek sürdürülmüş olsalar ve bu yüzden saygıdeğer bulunsalar bile, beklenenin tersine düşünce ve eylemde farklılaşmanın, hizipleşmenin ve çatışmanın en etkili güdümlenici olmuşturlar. Tuhaf olan şudur ki tüm insanların ve toplumları, aralarındaki farklılıkları aşarak bir evrensel toplum düzeni içinde birleştirme yolundaki evrenselci çabalar, tam tersine farklılaşmanın, hizipleşmenin ve cepheleşmenin bizzat kaynağı olmuşturlar. Çünkü biraz önce de değindiğim gibi

tüm insanlar ve tüm toplumlar için bilgide kanıtlanmış ve ahlak, hukuk ve siyasette üzerinde herkesin uzlaştığı bir evrensel düşünce, ilke, kural olmadığından evrensellik daima bazılarının görüşü, eğilim ve inançları doğrultusunda savunulan ve savunulmakla kalmayıp kendisine içtenlikle inananların yine içtenlikle dayattıkları bir şey olmaktan kurtulamamıştır ve daha önemlisi bu dayatma, başka bazılarının görüşü, eğilim ve inançları doğrultusunda aynı konuda başka evrensellerin dayatılmasına yol açmıştır ki bu karşılıklı dayatmalar bilgide, ahlakta ve siyasette uzlaşmazlık ve çatışmanın tam da bu nedenle kaynağı olmuşlardır. Öbür yandan bu evrenselci dayatmacılıklar kendi evrensellerine içtenlikle inananları, bu dayatma sırasında totaliter ve globalist bir tavır içine ister istemez sokmuşlardır. Yineliyorum: Tam da bu yüzden evrensencilik, insanlık tarihinde birlik ve uyumun değil, ayrılığın ve çatışmanın başlıca nedeni olmuştur. Örneğin evrensel olduklarını iddia eden liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojiler arasındaki en az yüz elli yıllık çatışma, çeşitli evrensencilikler arasındaki çatışmanın en bilinenlerindedir. Her biri tam da kendi evrensellerinin geçerliliğine duydukları inanç dolayısıyla totaliter, çatışmacı, globalist ve dışlamacı olmuştur.

Sosyal Bilimlerin Batılı Epistemolojiden Gelen Kökenleri

Yeni Çağ bilgi kuramı, bilgi sürecinde ampirik ve rasyonel yönleri en uygun şekilde bir araya getiren yöntemi “doğa bilimsel yöntem”de bulmuştu. Doğa bilimlerinin dayandıkları naif realizme göre doğa, insanın dışında ve insandan bağımsız olarak var olan bir gerçeklikti ve doğa bilimsel yöntem, bu gerçekliğin bilgisine bizi götürecek olan en uygun yöntemdi. Hatta bu yöntemi tarihe ve topluma da uygulayabilir, tarihi ve toplumu da tıpkı doğa gibi bağımsız bir araştırma nesnesi hâlinde ele alabilirdik. Çünkü bilim tekti. Dolayısıyla tarihe ve topluma da bu tek ve aynı bilimin yöntemleriyle eğilmek gerekirdi.

Bu bilimsel tekçilik veya bilimde tekçilik (monizm) anlayışı daha sonraları 19. yüzyıl pozitivizmine de, 20. yüzyıl neopozitivizmine de damgasını vurmuştur. Bunu, özellikle 1940’lı yıllarda Anglosakson dünyasına egemen olmuş olan bilim felsefesi geleneğinin bağlanmış olduğu “*unified science*” (birlikli bilim, bilimin birliği, tek bilim) idealinde saptamak olanaklıdır. Bu tekçiliğin 19. yüzyıldaki en büyük ürünlerinden biri, tarihe ve topluma doğa bilimsel yöntemlerle eğilen bir bilim, Comte’un “sosyoloji” adını verdiği bilim olmuştur. *Buna göre tarihi ve toplumu bağımsız bir araştırma nesnesi olarak karşımıza koyabilir, sözcüğün tam anlamıyla onu “pozitive” edebilir ve bu alanda da doğadakinine benzer yasalılıklar bulabiliriz.* Bu tekçi bilim ve tekçi bilimsel yöntem anlayışının temelinde özne-nesne bağıntısına dayalı Descartesçi bilgi kuramı yatmaktaydı. Buna göre özne, ister doğa ister tarih ve toplum karşısında olsun kendi özel ilgilerini, değer ve inançlarını paranteze alabilmeliydi ve zaten “bilimsel nesnellik” doğada olduğu gibi tarih ve toplumda da var olduğuna inanılan yasalılık ve zorunlulukların bilimsel yöntemle ortaya konuluşu, betimlenişi ve açıklanışı anlamına geliyordu (Sayın, 1983, s. 103-105).

Bu tekçi anlayış, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan tarihselci/tinselci bilim anlayışıyla birlikte bir eleştiriden geçmiştir. Özellikle Dilthey, doğa bilimini örnek ve prototip sayan bu tekçi anlayışın tarihe ve insan toplumuna uygulanamayacağını belirtmiştir. Çünkü tarih ve kültür, doğal zorunluluk ve yasalılıkların üstünde, insan otonomisinin ve insan yaratıcılığının bir sonucu ve ürünü olarak vardır ve dolayısıyla burada tarihsel/kültürel konum ve öznelerin kendi aralarındaki bağıntıları gözetin ve bilgiye, nesne hakkındaki öznelerarası uzlaşımın ürünü olarak bakan bir bilgi kuramına gereksinim vardır. Bu açıdan bakıldığında “bilimsel nesnellik”, doğada ve toplumda var olduğu düşünülen yasalılık ve zorunlulukların özne tarafından betimlenmesi ve açıklanması, bu yasalılık ve zorunlulukların yansıtılması anlamına gelemezdi. Çünkü özne yine kendisi tarafından öznelerarası bir etkileşimin ürünleri olarak yaratılmış olan dil, mitos, sanat, felsefe vb. gibi kültür öğelerinden oluşan bir kültür dünyasında yaşamakta ve doğaya da tarih ve topluma da oluşmuş kendi kültürel gözlükleri ardından bakmaktadır. Dolayısıyla bizim doğa hakkındaki bilgimiz de özne ile nesne arasındaki bir ilişkinin ürünü olmak yerine öznelerarası bir dünya olarak kültür dünyasının süzgecinden geçerek oluşmaktadır. Pozitivist bilgi kuramının ve pozitivist bilim anlayışının tersine özne, nesnenin karşısına doğrudan çık(a)mamakta bunun yerine tarihsel/kültürel gelişiminin belirli bir aşamasındaki bir kültür varlığı olarak çıkmakta ve nesneyi o andaki simgelerine göre tanımaktadır. Dolayısıyla bilgi, öznenin nesneyi o andaki tarihsel/kültürel kimliği altında tanımasının ve kavramasının bir ürünü olmaktadır. Sonuç olarak en genelinde “nesnellik”, özel olarak “bilimsel nesnellik”, öznenin kendi kendisini ve nesneyi kendi tarihsel/kültürel gelişimi içinde farklı biçimlerde kavramasının ve yorumlamasının bir sonucu olarak farklı anlamlar taşır. İşte burada “bilimsel nesnellğin tarihselliği”nden kastetmeye çalıştığım şey budur.

Kısaca pozitivistmin ve neopozitivistmin tekçi bilim anlayışına göre belirlenegelmiş olan “bilimsel nesnellik” tasarımı, aslında Yeni Çağ bilgi kuramının ve doğa biliminin dayandığı klasik özne-nesne ilişkisinden çıkartılmış bir tasarım olmak yerine, öznelerarası bir tarihsel uzularının ürünü olagelmıştır.

Çoğu felsefeye giriş kitabında, bilgi bu alanda sorulan sorulara ve bu sorulara verilen yanıtlara değinmek yoluyla tanıtmak gibi bir eğitsel yöntemle başvurulduğu görülür: Bize duyuşal yoldan açık olan nesnelere bu nesnelere hakkında geliştirilmiş kavramlar arasında nasıl bir bağ vardır? Nesnelere oldukları gibi mi biliyoruz yoksa bize göründükleri gibi mi? Nesnelere kavramlarımız arasında tam bir uygunluk ve tam bir denklik (tekabül, correspondance) var mıdır? Yoksa, kavramlarımız yalnızca anlaksal (zihinsel) olanaklarımız altında bize açık olan nesnelere üzerine bir fenomen bilgisini mi temsil ederler? Daha da arttırılabilecek olan bu klasik sorulara felsefe tarihi içinde verilmiş olan yanıtları anmak, bilgi sorununa ilişkin çeşitli tutumları veya “izm”leri tanımada uygun bir yoldur.

Felsefe tarihindeki bu bilgi kuramsal "izm"lerin çokluğuna bakıldığında Yeni Çağ'ın başlarından bu yana bilgi sorununda birbirleriyle tartışan başlıca iki temel tutum veya "izm" olarak rasyonalizm ile karşılaşılr. Bu, şüphesiz öbür bilgi tutumlarının ve "izm"lerin sahneyi terk ettikleri, bilgi sorununun çözümünü empirizme ve rasyonalizme bıraktıkları anlamına gelmez. Ama hiçbir felsefe tarihçisi de Yeni Çağ'ın başlarından bu yana bilgi kuramına empirizm ve rasyonalizm arasındaki tartışmanın yön verdiğini görmezlikten gelemez. Bunun en önemli ve başlıca nedenini Yeni Çağ'la birlikte doğa bilimlerinin gösterdiği gelişmede bulmak olanaklıdır. Hiçbir Yeni Çağ filozofu, bilgi sorununa eğilirken doğa bilimi olgusunu ve doğa bilimi örneğini göz ardı edemezdi. Öyle ki bilgi sorununun bin yıllara varan tarihine göre bir felsefe disiplini olarak bilgi kuramının tarihi, Yeni Çağla (ve özellikle John Locke ile) başlatılır. Doğa bilimi en bilinen yönleriyle dogmatizme ve mistisizme yer vermeyen, empirik yoldan verili olanı rasyonel işlemlerle açıklamaya çalışan bir etkinlik olarak ortaya çıkmıştı. Doğa biliminin hedefi, olguları matematiksel bir açıklama modeline göre açıklayabilmektir. Başka bir deyişle doğa biliminin iki temel yönü deneyim ve akıl (teorik akıl) idi. İşte bu kadarını belirtmek Yeni Çağ'da bilgi kuramının neden bir empirizm-rasyonalizm tartışması içinde geliştiğini göstermeye yetebilir ve özellikle klasik fiziğin gelişimi ile bilgi kuramının arasında bir koşutluk kurulabilir. Ancak doğa biliminin bugün örtük olarak kabullenilen bir üçüncü temel yönü daha vardır ki bu doğa biliminin nesnel dünyasını öznenen bağımsız bir gerçeklik sayan naif realizmdir.¹ Buna paralel olarak Yeni Çağ'ın bilgi kuramına da Hume ve Kant'a gelinceye kadar örtük veya açık bir realizm sinmiş hâldeydi (Cassirer, 1942, s. 242-244). Doğa bilimciler, kavramlarımız ile nesnel arasında tam bir denklik (tekabül) olduğuna ve matematiğin yardımıyla doğa hakkında düşünsel yoldan evrensel ve kesin bilgilere ulaşılabileceğine inanıyorlardı. Onlar için doğanın yapısı matematiksel bir yapıydı ve onlar, Descartes'in, "Doğanın doğru dili matematiktir." özdeyişini benimsemişlerdi. Onların aklımız (teorik akıl) ile doğa, kavramlarımız ile nesnel arasında tam bir denklik olduğu hakkındaki bu realist ve denklikçi (tekabülçü) inançlarının, kendilerinden sonra gelen doğa bilimciler tarafından da bu yüzyılın başlarına kadar paylaşıldığı görülür.

Bu, beraberinde neleri getirmektedir? İstenen ve buyrulan şey şudur: Tarihin, toplumun yasaları vardır. Araştırın, soruşturun, gözlem yapın, bu gözlemlerden genellemelere ulaşın ve bu genellemeleri toplum yasaları hâlinde ifade edin. Peki, bunların bilgisine sahip olunca ne olacak? Bunun yanıtı, daha önce değindiğim üzere, yine Yeni Çağ'a hâkim olan bilim anlayışından hareketle verilebilir. Bunların bilgisine sahip olunca toplumu kontrol etme, sosyal değişmeyi yönlendirme, toplumsal hareketleri kanallandırmaya da sahip olunur. Bu yönüyle tümelci/nomotetik "sosyal bilim" tıpkı "doğa bilimi" gibi sadece bilme aşkı, naif bilme tutkusu uğruna "*bilmek için bilmek*"²

1 Bilimdeki realizm için bk. Cassirer, (1942, s. 351-360); Mehlis, (1972, s. 22-31); Popper, (1959, s. 55-58).

2 Doğa bilimleri, sadece insanın doğayı teolojik-metafiziksel "ön yargılar"dan arınmış hâlde deneysel yoldan bilme isteğinin, iştihasının ürünü olarak mı ortaya çıkmıştır? Bu soruya rahatlıkla hayır diye

isteği doğrultusunda geliştirilmiş olmuyor; ama bunun yanında politik düzenleyicilere yol göstermek, politikacıların eline kullanabilecekleri gereçler vermek amacıyla da geliştirilmiş oluyor. Dolayısıyla “sosyal bilim” daha önce “doğa bilimi” için söylediğim gibi çıkışı itibarıyla zaten saf, naif ve masum bir bilgi faaliyeti türü ve tarzı değildir. “Sosyal bilimler” bilme aşkının motivasyonundan çok belirli merciler veya belirli odaklar tarafından yönetilen ve bu belirli merci ve odaklar için bilgi üreten birer mekanizma, birer bilgi elde etme mekanizması olarak doğuyorlar. Özellikle antropolojide ve etnolojide, “oryantal” bilimlerde (Hindolojiden, Egiptolojiden, Sinolojiden Sümerolojiye, Türkolojiye vd. kadar) bunu açıkça görmek mümkündür (Rothacker, 1995, s. 39-45). Durum, bugün de özellikle bilim-siyaset ve bilim-üniversite bağıntısı içinde böyledir.

“Sosyal bilimler”in pozitivist ve tümelci bir epistemoloji içinde ve belli politik-ideolojik istek ve amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş bilgi faaliyetleri olarak bu şekilde kurumlaşmaları, 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. O dönemde “sosyal bilim” adı altında anılan beş temel bilim var: Tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji (Yüzyılın sonunda buna biraz zoraki bir şekilde de olsa psikoloji de katılacaktır). Bunların hepsi pozitivist ve tümelci bir söylem içerisinde, “yasa ortaya koyucu”, yani *nomotetik* bilimler olarak kabul ediliyorlar (*nomos*: yasa; *thesein*, *thesis*: ortaya koyma, ileri sürme). Gelin görün ki kıyamet hemen kopmaya başlayacaktır.

Modern (Pozitive Edilmiş) Bilim Anlayışının Felsefi Eleştirisi

Doğa bilimlerinin en önemli etkilerinden birisi filozoflara bilgi sorununun metafiziksel, teolojik ve etik tasarımlara başvurulmadan ele alınması gereğini hatırlatması olmuştur. Öyle ki doğa bilimleri Yeni Çağ’la birlikte bilgi sorununun metafizik, teoloji ve etikten bağımsız bir disiplin içinde ele alınması gereğini göstermekle Yeni Çağ felsefesinde yeni bir felsefe disiplini olarak bilgi kuramının kuruluş ve gelişmesine yol açmıştır. Ancak, genç bilgi kuramının doğa bilimlerinin vesayetinden kurtulması çok uzun sürmemiş hatta giderek doğa biliminin kendisi bu yeni felsefe disiplininin inceleme konusu olmuş ve eleştirilmiştir. Bunun günümüz için de geçerli en önemli iki örneği Hume’un ve Kant’ın doğa bilimi eleştirileridir. Hume’un nedensellik eleştirisi, doğa bilimlerinin temellerine yönelikti. Çünkü Hume, doğa biliminin temel dayanaklarından olan nedenselliğin olgular arasında bir zorunlu bağıntı ilkesi, bir ontolojik ilke, bir varlık yasası olmadığını; öznel yoldan alışkanlıklar ve çağrışımlarla, yani psikik olarak edinilmiş bir ilke olduğunu söylüyordu. Bu durum, doğa biliminin realist tavrının ve denklikçi doğruluk anlayışının da sarsılması anlamına geliyordu.

cevap verebiliriz. Burada saf, naif, tertemiz bir bilme arzusundan, “bilmek için bilmek” isteğinden çok doğaya hâkim olma, doğa güçlerini insani çıkar ve yararlar uğruna denetim altına alıp kullanma isteği ve iştihası belirleyici olmuştur.

Kant, bilgimizin nesnelere göre değil, nesnelere sahip olduğumuz bilgi olanaklarına göre düzenlendiği belirtiyordu. Başka bir deyişle biz, nesnelere, duyarlılığımızın ve anlığımızın süzgecinden geçmiş hâlleriyle biliriz. Bu, nesnelere nasılsalar öyle değil, bilgi yetilerimiz onları nasıl kuruyorlarsa öyle bildiğimiz anlamına gelir.

Kant, böylece felsefede ve özellikle bilgi kuramında nesne merkezli bir bilgi anlayışının yerine, özne merkezli bir bilgi anlayışı getirmiş oluyordu. Sahip olduğumuz bilgi yetilerinin birliğine veya bu bilgi yetilerinin birlikte çalışmalarının organize bütünlüğüne akıl (teorik akıl) dersek; aklımızla nesnelere arasında bir denklik olduğunu asla söyleyemeyiz. Aklımız nesnelere bilme biçimimizdir sadece. Bu durumda doğa biliminin de bize nesnelere nasılsalar öyle veremeyeceği, doğa biliminin dayandığı naif realizmin, nesne merkezli geleneksel bilgi anlayışının bir kalıntısı olduğu ortaya çıkıyordu. Bilimin dayandığı realizm, aslında aklımıza ait nitelikleri doğada da varsaymak gibi naif bir ontolojist inançtan ibaretti (Cassirer, 1922, s. 18, 1997).

Bilgi kuramı ile doğa bilimi arasındaki karşılıklı etkileşim tarihi açısından bakıldığında modern fiziğin sonuçları iki bakımdan büyük önem taşır. İlk olarak modern fizik Hume'un ve Kant'ın, daha 18. yüzyılda terk ettikleri denklikçi doğruluk anlayışının yaklaşık yüz elli yıl sonra doğa biliminin kendi içinde de soru konusu yapılmasını sağlamıştır. İkinci olarak modern fizik, filozoflara Kant'ın konumladığı biçimiyle sabit ve değişmez sayılan *a priori* bilgi formlarının da değişebilir olduğunu göstermiştir. Örneğin Kant'ın üç boyutlu uzayının yerini dört boyutlu uzay alabilmiştir.

Bilgi kuramı ile doğa bilimi arasındaki karşılıklı etkileşim tarihini göz önünde tutarak buraya kadar belirtmeye çalıştığım gelişim üç maddede özetlenebilir:

- a) Yeni Çağda doğa bilimlerinin gelişmesi, filozofları bilgi sorununu metafiziksel, teolojik ve etik tasarımlara başvurmadan ele almaya zorlayarak bilgi kuramının bağımsız bir felsefe disiplini olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.
- b) Ancak daha sonra doğa bilimlerinin kendileri, bilgi kuramının konusu olmuşlar ve özellikle Hume ve Kant, doğa bilimindeki denklikçi doğruluk anlayışını eleştirmişlerdir.
- c) Bir yandan bu yüzyılın başında doğa biliminde ortaya çıkan gelişmeler öbür yandan geçen yüzyılın ortalarından bu yana mantıktaki devrimsel değişiklikler doğa biliminin dayandığı denklikçi doğruluk anlayışının eleştiriden geçirilmesi gerektiğini doğa bilimcilerde de göstermiştir. Ama aynı gelişmeler ve değişiklikler, Kant'ın konumladığı tarzda tek ve değişmez duyarlık formları ve anlak kategorileri olmadığını da gözler önüne sermiştir (Margenau, 1975, s. 385).

Sonuç Yerine: Pozitivizm Eleştirileri

Pozitivizm, ortaya çıktığı 1830'lu yıllarda bile eleştiricilerini bulmuştur. Ne var ki bu eleştiriler pozitivizmin dünya ölçөгündeki itibarı ve popülaritesi karşısında uzun süre etkili olamamıştır. Pozitivizme karşı ilk etkili ve sistematik eleştiriler 1860'lardan başlayarak

Almanya kaynaklı Yeni Kantçı akımdan (Cohen, Windelband), Yeni Hegelci okullardan (Fischer, Erdmann, Lasalle, Bauer), Dilthey'in hermeneutiğinden ve Marksist okullardan gelmiştir. 20. yüzyılda ise pozitivistlerin eleştiricileri arasında Frankfurt Okulu filozoflarının (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas), 20. yüzyıl Yeni Kantçılığının (Rickert, M. Weber, Cassirer), 20. yüzyıl hermeneutiğinin (Heidegger, Gadamer, Betti) ve son olarak kendilerine "postmodernist" adı verilen düşünürlerin katıldığını görüyoruz. Pozitivizmin, ayrıca teologlar tarafından ve üç semavi dinin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) dayandıkları akideler açısından sürekli eleştirildiği görülür.

19. yüzyıl Yeni Kantçı pozitivist eleştirisi, genellikle epistemolojik bir eleştiridir. Örneğin Cohen, pozitivistliği, "naif ve dogmatik bir naturalizm"e dayanmakla eleştirir. Ona göre pozitivistlerin "doğa" kavramı, "fenomenal dünya" ile sınırlandırılmış olsa da epistemolojik öznenin sadece seyircisi olduğu, kendisine hiçbir müdahalede bulunmadığı bir doğanın kavramıdır. Rickert, pozitivistliği, deneysel gerçekliğe yönelirken bu yönelişi gerçekleştiren öznenin bilme kapasitesi üstüne bir eleştiri geliştirmemekle eleştirir. Rickert'e göre pozitivistler, deneysel gerçeklik ile öznenin bilme imkânları arasında bir tekabül varsaymakla yanılığın içindedirler. Bilgi ve bilim, öznenin duyuşal verileri kendi bilme kapasitesi (duyarlık ve zihin) içerisinde işleminin ürünü olması bakımından bir inşadır, bir konstrüksiyondur ve pozitivistlerin bilgi sürecinin bu yönünü göremedikleri belirtilmelidir. Cassirer, romantizm ile pozitivistliği karşılaştırırken romantiklerin "doğanın tinselleştirilmesi"ne çalıştıklarını, buna karşılık pozitivistlerin "tinin maddeselleştirilmesi"ne yöneldiklerini ve böylece "tinin/kültürün/tarihin özgüllüğünü kavramaktan uzak" kaldıklarını belirtir.

Dilthey ve onun hermeneutik okulu Kant'tan Hegel'e, Herder'den Alman Tarih Okulu'na kadar benimsenmiş olan doğal gerçeklik-tinsel gerçeklik ayrımından hareketle pozitivist bilim modelinin, özellikle tarih ve toplum dünyasının bir bilimini oluşturmada yetersiz, hatta çarpııcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dilthey'a göre bilimleri, konu ve yöntem bakımından doğa bilimleri (Naturwissenschaften) ve tin bilimleri (Geisteswissenschaften) olarak ayırmak gerekir. Pozitivistizm, konuların farklı olmasını göz ardı ederek hem doğa hem tin/kültür/tarih/toplum alanı için geçerli tek bir bilim modelinden, "pozitif bilim" modelinden yola çıkmakla tinselliği doğallığa tabi kılmış ve onu doğallığa indirgemıştır. Pozitivistler, tinsel/kültürel/toplumsal dünyanın sonradan insan eliyle oluşturulmuş yapay bir dünya, insan tarafından vazedilmiş bir dünya olduğunu unutmışlardır. Dilthey, pozitivistlerin sosyal olayları da doğa olguları gibi "dıştan gözlenebilir saymak" suretiyle yanılığın içinde bulunduğunu ve doğa bilimlerinin yöntemleriyle çalışan Comte'un sosyolojisinin, bu yanılığın temelinde bir sahte (pseudo) bilim olarak kurulmuş olduğunu belirtir.

Pozitivistlere Marksist okullardan, Frankfurt Okulu'ndan ve postmodernist düşünürlerden gelen eleştiriler ise kısmen epistemolojik olsa da esas itibarıyla ahlaksal, ideolojik ve siyasal nitelikli eleştirilerdir.

Marksist okullar, 19. yüzyılın ortalarından beri pozitivizmi eleştirmektedirler. Kendi içinde çeşitlilik gösteren bu eleştirilerde ağırlıklı olarak şu noktalara dikkat çekildiği görülür: Pozitivist epistemoloji, sığ bir deneyimciliğe dayanır ve deneyimlenen şeyin maddeye hâkim olan yasaların bir ürünü olduğunu göremez. Oysa gerçeklik, ancak diyalektik materyalizmin bize öğrettiği yasalar altında inceleme nesnesi kılınabilir ve en önemlisi, gerçeklik bilinçten bağımsız olma anlamında “nesnel” olamaz. Tam tersine gerçeklik, tarihsel-toplumsal gelişim süreci içinde değişime uğrayan bilince bağlı olarak değişik şekillerde kavranır. Hele bu gerçeklik, doğruluk ölçütünü tarihsellikten bağımsız bir şekilde sadece sentaktik, semantik ve pragmatik kurallara dayandıran, tarihsellik ve toplumsallıkla hiç mi hiç ilgilenmeyen yeni pozitivizmle asla kavranamaz. Bunun sonucu olarak pozitivizm, maddi gerçekliğin üstünü örter, onu gizler. Fakat en önemlisi pozitivizmin, bu görünümüyle, tekelci kapitalizm içinde sınıflar arasındaki karşıtlıkların üstünü örtmekte üstlendiği işlevdir. Eskisiyle ve yenisiyle pozitivizm, aynı zamanda geç burjuva/kapitalist toplumun temel yapılarının bir ideolojik yansımasıdır da. Buna bağlı olarak aynı pozitivizm işçi sınıfının ilgilerini ve çıkarlarını ortaya koyacak gerçek bilimsel araştırmanın önünü kesen, bu ilgi ve çıkarları maskeleyen bir alettir.³

Frankfurt Okulu'nun “eleştirel teori”si içinden pozitivizme yöneltilen eleştiriler birkaç boyutludur: Horkheimer'e göre pozitivizm, Yeni Çağ'da ekonomide, bilimde, politikada ve toplum yaşamında “araçsal akıl”ın zaferini simgelemektedir. Yeni Çağ'da akıl, olayların ve olguların sadece kataloglanmasındaki, amaca ulaştırarak koşulların izlenmesi ve yapay olarak yaratılmasındaki rolüyle araçsal akıl olarak işlev üstlenmiştir. Pozitivizm, “aklı kısaltmıştır.” Bir zamanlar felsefenin temel ideleri arasında yer alan “otonomi”, “mutluluk”, “özgürlük”, “adalet” ve “dayanışma” gibi ideler bu “kısaltılmış akıl” aracılığıyla tözselliklerini, önemlerini yitirmişlerdir. Pozitivist akıl kısaltılmış, hatta Marcuse'e göre “kısalttırılmış” akıldır. Pozitivizm, insanın kendine yönelik bilgi edinme isteğini ve kendini-anlama (*selbstverstehen*) çabasını güdükleştirmiştir. Horkheimer'e göre pozitivizm, en nihayet bir “felsefi teknokrazi” aracılığıyla insanlığı tahakküm altına almak isteyen politik güçlerin bir ideolojisi ve manipülasyon aracıdır. Marcuse, pozitivizmi, Batı kapitalizminin ideolojisi saymış ve günümüz “teknolojik toplum”unun pozitivist doğrultuda baskıcı, totaliter bir topluma dönüştüğünü, insani yaşama imkânlarını kısıtlamak suretiyle insanı tek boyutlu bir yaşama mahkûm ettiğini belirtmiştir. Habermas, Frankfurt Okulu içerisinde “pozitivist sosyolojinin eleştirisi” ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda Popper ve Albert'le giriştiği ve “pozitivizm tartışması” diye bilinen tartışma çerçevesinde tarihselci (*historist*) görüşten yoksun bir sosyolojinin (pozitivist

3 Frankfurt Okulu'nun tezlerine yakın duran bir düşünür olan A. Wellmer, Marksist okulların pozitivizme yönelttikleri eleştirileri büyük ölçüde onaylamakla birlikte, özellikle Marksist tarih felsefesinde ve Marksist politik ekonomi eleştirisinde bir “gizli pozitivizm” teşhis etmektedir. Wellmer'e göre Marx'ın proletarya devrimini nesnel, tarih yasalarıncı belirlenmiş bir süreç olarak kavramış olması, tam da onun “pozitivistik” bir kavrayışa sahip olduğunun kanıtıdır. Bu yönüyle Marksist teori bir “pozitivist ve postideolojik bilim” olarak görülmelidir (Wellmer, 1967, s. 77 vd.).

sosyoloji) bir olgu koleksiyonculuğundan öteye geçemeyeceğini, “gerçek sosyoloji”nin esasında bir “eleştirel tarih bilimi” olabileceğini belirtir. Olgunun ve olayların ötesine geçilmesini kendisine yasaklayan pozitivism, tarihe ve topluma yön veren “gerçek” neden ve etkenleri ortaya koyamaz. Tersine onları örter. Bir eleştirel tarih bilimi, bu nedenle pozitivist yöntemlerle değil, çözümleyici ve hermeneutik yöntemlerle çalışabilir ve “pozitivist aklın hâkimiyeti” ancak bu yolla kırılabilir. Bununla ilgili olarak Habermas, pozitivist bilim kuramından farklı bir bilim teorisine ihtiyaç olduğunu, “eleştirel teori”nin hermeneutik ve diyalektik yöntemlerle çalışan bir bilim modeli geliştirmesi gerektiğini ekler. Habermas, özellikle pozitivist bilim kuramında ve genellikle pozitivism içerisinde “bilgi” ile “ilgi/çıkara” (*interesse*) bağıntısının hiç düşünülmediğini, bilimin bir kültürel ürün olduğunun, arkasında bir kültürel ve ideolojik kavrayış şeklinin yattığının hiç farkına varılmadığını belirtir. Özellikle günümüzde doğa bilimlerine yön veren teknik ilginin/çıkara bilimsel faaliyetlere yön verdiğini, bu faaliyetlerin “teknik ilginin/çıkara baskıcı gücü”ne boyun eğdiğini, bilimin mümkün nesnellik koşullarının bile artık teknik ilgi/çıkara bağlı bulunduğunu belirten Habermas, sonuçta “pozitif bilim”i yönlendiren teknik ilginin/çıkara bir grup veya sınıfa ait olması bakımından nesnel değil, öznel ve dolayısıyla toplumsal olduğunu, bu nedenle bilim teorisinin artık toplum teorisinin alt dalı olarak çalışması gerektiğini savunur.

1960’lı ve 70’li yıllarda Thomas Kuhn’un ve P. Feyerabend’in eserlerinde de pozitivism ve pozitivist bilim teorisinin epistemoloji ve siyaset felsefesi ağırlıklı olarak eleştirildiği görülür. Ayrıca 20. yüzyıl hermeneutiğinin önemli adı Gadamer de pozitivism sürekli eleştiri yönelten bir filozoftur. Son olarak “postmodernizm” adıyla anılan akım hiç de tutarlı ve derinlikli olmayan, savruk, retorize edilmiş bir eleştiri faaliyeti içerisinde, özellikle bir “büyük anlatı” olması bakımından pozitivism eleştirisi ortaya koymuştur.

The Bases of the Eurocentric Conception of History within the Framework of Western Knowledge, Positivism and Philosophy*

Doğan Özlem**

Modern science has been a special product of 17th century philosophy derived from the universalism which has marked Western philosophy since the Ancient Greeks. In fact, the science has been defined as the universalist-descriptive epistemological activities which try to move from events to laws and theories with certain methods and produce examinable facts.

Modern epistemology has found that the method of the natural sciences most properly brings together the empirical and rational aspects in the process of knowledge. According to the naive realism¹¹ upon which physical sciences are based, nature is a reality existing independently and separately from human beings. For modern epistemology which fed upon an explicit or implicit realism until Hume and Kant (Cassirer, 1942, p. 242-244), to reach universal and accurate facts about nature with the help of mathematics from an ideal method was possible. Even further, this method could be applied to history and society, since they could be addressed as independent research subjects just as nature could be. Since science was unique, history and society needed to be handled with the methods of this one and only science. One of the major products of this singularism in the 19th century is "sociology" as named by Comte who analyzed history and society with the methods of the physical sciences. According to this view, history and science could be independent research subjects, and they could be literally "pozitivized" and in this field of study laws similar to those in nature could be explored. After all, "scientific objectivity" was to present, describe and explain the laws and patterns believed to exist in history and society as well as in nature (Sayın, 1983, p. 103-105).

* I would like to thank Baki Enis Balakbabalar, a graduate student of Yıldız Technical University's Humanities and Social Sciences Department for being a great support in the process of producing this article.

** Prof., Yeditepe University, Faculty of Science and Letters, Department of Philosophy.
Correspondence: dozlem@yeditepe.edu.tr. Adres: Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 26 Ağustos Yerleşimi, Kayışdağı Cad. 34755 Kayışdağı, İstanbul, Turkey.

1 For realism in Science see Cassirer, (1942, p. 351-360); Mehlis, (1972, p. 22-31); Popper, (1959, p. 55-58).

Having the knowledge of the laws of history and society would bring with it the opportunity to control the society, canalizing the social changes and movements. In that sense, universal and nomothetic “social sciences” are not developed with the sole desire of an inherent passion of knowledge, or “knowledge for its own sake”,²² as in the “natural sciences”, but with the aim of leading political organizers and providing them with tools they can make use of in government. Therefore, far removed from the motivation of the love of knowledge, “social sciences” have risen as mechanisms governed by certain authorities and groups, and mechanisms of achieving and producing knowledge for certain authorities and groups. This is particularly observed in “oriental sciences” (Indianology, Egyptology, Sinology, Sumerology, Turkology, etc.) and in anthropology and ethnology (Rothacker, 1995, p. 39-45).

Modern science rose in the 16th century and gained a great and widespread popularity in the 18th century Enlightenment. Therefore, “positivism” has been a philosophical movement, a) having realized the institutionilization of modern science are grounded more heavily upon the epistemological perspective, and b) emerging as having developed a political doctrine based upon modern science.

However, Hume and Kant still made valid critiques aimed at the physical and natural sciences, or, namely, modern epistemology, invoking philosophers to address the question of knowledge without consulting metaphysical, theological and ethical patterns. Hume stated that causality between events was not a necessity and that the concept has been gained through subjective methods such as experiences, the association of ideas and customs. Therefore it was a principle gained psychically. This idea meant that the realist conduct of physical sciences and the concept “The truth of equivalence” were shaken. On the other hand, Kant remarked that our knowledge was not formed in accordance with the objective; the objects were formed in accordance with the possibility of our knowledge. In other words, we know objects filtered by our forms of sensation and understanding. That means we know subjects not as what they are, but as our cognitive faculties construct them. Therefore, Kant has placed a subjective concept of knowledge in place of objective knowledge in philosophy, in particular epistemology. And so, realism, upon which modern science was based, was a naive ontologist belief assuming the characteristics of reason to exist in nature (Cassirer, 1922, p. 18, 1997).

This interaction between epistemology and the natural sciences seems to have continued to exist alongside developments in modern physics. Modern physics has revealed that *a priori* knowledge, held by Kant as independent and constant, are changeable and there are not the sole and constant forms of experience and categories of under-

2 Have the natural sciences resulted from the human desire to know nature free from theologic-metaphysical “prejudices”? This questions is easily answered negatively. More than a simple, pure, naive desire for knowledge, that is, “knowledge for its own sake”, the desire for domination over nature, to control and manipulate nature for the sake and benefits of humans have been decisive.

standing (Margenau 1975, p. 385). To illustrate, Kant's three-dimensional space is replaced by four-dimensional space.

Starting from the 1860's, the first effective and systematic critiques of positivism came from the Neo-Hegelians (Cohen, Windelband), Neo-Kantians (Fischer, Erdmann, Lasalle, Bauer), Dilthey's hermeneutics, and Marxists³³. In the 20th century, philosophers of the Frankfurt School (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas), 20th century Neo-Kantianism (Rickert, M. Weber, Cassirer), 20th century hermeneutics (Heidegger, Gadamer, Betti) and, lastly, thinkers named as "postmodernist" have criticized positivism. In addition, positivism has continuously been a target of critique by theologians and with regards to the doctrines of the three Abrahamic religions (Judaism, Christianity and Islam).

As a result, Western philosophy and modern Western science regarded themselves as obliged to produce "the knowledge of the universal" in accordance with Platonian universalism. In this universalist point of view, the passion of comprehending everything in terms of general concepts with a theoretical cognitive activity, and explaining them with general principles has been the decisive motive. On the contrary, in most cultures existing in the "Far East", as named by Westerners according to their geographical positions, and in ancient Mediterranean-Mesopotamia cultures (In Sumer, Babylon, Assyria, Palestine, Egypt, etc.), logical and epistemological priority have been given to the "singular". These cultures, needless to say have a logical "universalism" idea. However, as they were aware that a logical "universalism" was an ideal and did not had a corresponding in reality, they developed a singularist way of thinking; a "singularist logic" aiming to comprehend everything in its singularity, and established their cultures on that ground. After centuries, Westerners attributed the reason of the non-occurrence of philosophy and science in these cultures to disregard of the idea of "universalism". Whereas this singularist logic is paradoxical; completely foreign to the universalist and principle of non-contradiction based dialectical logic, and therefore these cultures at least had the intuition that the existence of an "universal science" as understood" in the Western sense was not possible.

The West evaluating singularist logic from its own viewpoint is understandable, however transforming of this evaluation into a pejorative assessment, and regarding these other cultures as inferior to its own culture are a result of a definite unilateral and partial Eurocentrism.

3 A. Wellmer, as a philosopher close to the discourse of the Frankfurt School, to a great extent approves Marxist schools' criticisms to positivism. However, he recognizes a "subtle positivism" in Marxist philosophy of history and political economy critiques. For Wellmer, the fact that Marx has comprehended the proletariat/working class revolution as an objective process determined with the laws history proves his "positivist" perception. In that regard, Marxist theory should be considered as a "positivist and post-ideological science" (Wellmer, 1967, p. 77 v.d.).

Kaynakça/References

- Cassirer, E. (1922). *Kants leben und Lehre*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Cassirer, E. (1942). *Erkenntnisproblem in neuerer Zeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Cassirer, E. (1997) *Kant'ın yaşamı ve öğretisi* (Çev. D. Özlem) Doğan Özlem'in tüm çevirileri: 1 (2. bs.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Margenau, H. (1975). Naturphilosophie. von F. Heinemann (Ed.), *Die Philosophie im XX. Jahrhundert*. Darmstadt.
- Mehlis, G. (1972). *Metaphysik und naturwissenschaft*.
- Popper, K. R. (1959). *Logik der forschung*. Akademieverlag.
- Rothacker, E. (1995). *Tarihselcilik sorunu* (Çev. D. Özlem) (2. bs.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sayın, Ş. (1983). *Yorumbilgisel söyleşi (Mâcit Gökberk armağanı)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Wellmer, A. (1967). *Kritik der geschichtstheorie und positivismus*.